

CENGİZ ÇANDAR • Mezopotamya Ekspresi

İletişim Yayınları 1807 • Bugünün Kitapları 143

ISBN-13: 978-975-05-1106-6

© 2012 İletişim Yayıncılık A. Ş.

1. BASKI 2012, İstanbul

EDITÖR Ahmet Insel

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ ve *DİZİN* Cem Tüzün

BASKI ve *CILT* Sena Ofset · SERTİFİKA NO. 12064

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi B Blok 6. Kat No. 4NB 7-9-11

Topkapı 34010 İstanbul Tel: 212.613 03 21

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 10721

Binbirdirek Meydanı Sokak İletişim Han No. 7 Çağaloglu 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

CENGİZ ÇANDAR

Mezopotamya Ekspresi

Bir Tarih Yolculuđu

(Türkiye-Kürtler-Ortadoğu-Batı)

CENGİZ ÇANDAR 1948'de Ankara'da doğdu. İlköğrenimini Ankara'da, ortaöğrenimini Talas-Kayseri ve Tarsus'ta yaptı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'ni bitirdi. ODTÜ Uluslararası İlişkiler Bölümü'nde asistan olarak başladığı akademik kariyeri 12 Mart 1971 askeri müdahalesi ile kesildi. 1969-1970 döneminde SBF Öğrenci Derneği Başkanı'ydı. *Proleter Devrimci Aydınlık* dergisinin yazı işleri müdürüken 9 yıl hapis, 2,5 yıl sürgün cezası aldı. 40 yıla yaklaşan hapis cezası talebiyle yargılandığı sırada Türkiye dışına çıktı. Filistin hareketi saflarına katıldı. Suriye ve Lübnan'da yaklaşık iki yıl yaşadıkdan sonra Avrupa'ya geçti. Afla Türkiye'ye döndü. 1976 yılında başladığı gazetecilikte, *Sabah* ve *Cumhuriyet* gazeteleri başta olmak üzere, birçok yayın organında çalıştı. Yirminci yüzyılın son çeyreğinde çoğunlukla Ortadoğu'da olmak üzere, Sovyetler Birliği ve Doğu Avrupa'da, Orta Asya ve Kafkasya'da bulundu.

Başta Abdi İpekçi Barış ve Dostluk Ödülü (1987) olmak üzere çeşitli ödüller aldı. 1999-2000 yıllarında Washington'da bulunan Wilson Center ve U.S. Institute of Peace adlı araştırma ve düşünce kuruluşlarında çalışmalarda bulundu. 1997-1999 yılları arasında İstanbul Bilgi Üniversitesi'nde, 2002-2010 yılları arasında İstanbul Kültür Üniversitesi'nde ders verdi.

Direnen Filistin (1976), *Orta Doğu Çıkmazı* (1983), *Tarihle Randevu* (1983), *Güneşin Yedi Rengi* (1987), *Benim Şehirlerim* (1999) ve *Çıktık Açık Alınla-28 Şubat Postmodern Darbe Geçidi'nde (1996-2000)* (2001) başlıklı kitapları yayımlandı. 2000 ve 2003'te İngilizce yayımlanmış *Turkey's Transformation and American Policy* ve *The United States and Turkey: Allies in Need* adlı kitapların yazarları arasında yer aldı. 1980'lerde ve 2000'lerde Lübnan siyasi dergileri ve gazetelerine de düzenli olarak Türkiye hakkında köşe yazıları yazdı. *Dağdan İnış-PKK Nasıl Silah Bırakır? Kürt Sorunu'nun Şiddetten Arındırılması* başlıklı raporu, 2011 yılında TESEV tarafından Türkçe ve İngilizce olarak yayımlandı. Halen *Radikal* gazetesinde köşe yazılarına devam ediyor.

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR.....	7
KİTAP OTURMADAN YAZILMAZ.....	9
I TURGUT ÖZAL'DAN TAYYİP ERDOĞAN'A.....	15
II GENELKURMAY'DA KÜRT SORUNU KONUŞMAK.....	33
III LEVANT İSTASYONLARI.....	49
IV ÇANKAYA KAVŞAĞI.....	75
V KÖŞK'TEKİ PUT KIRICI.....	105
VI GAZETECİLER İLE KÜRT AÇILIMI.....	133
VII SINIR ÖTESİ KUMAR.....	165
VIII BEYRUT BEYRUT.....	185
IX "HAYAL MEYAL DÜŞLER GİBİ".....	209
X DİCLE ÜZERİNDE 1001 ÖYKÜ.....	239
XI YOLDAŞLAR, YOLDAŞLIKLAR.....	259
XII KUZAY İRAK'TA ERGENEKON.....	277
XIII KOMŞUDAN KOMŞUYA.....	299
XIV BÜYÜK BİLMECE.....	323

XV SAVAŞTAN YANA OLMANIN	
DAYANILMAZ AĞIRLIĞI	347
XVI HAYALPEREST MİMAR	371
XVII TARİHİ DOĞRU YAZMAK YA DA	
HIÇ YAZAMAMAK	399
XVIII “YOL GEÇEN HANI”NDAN NOTLAR	427
XIX DOĞUŞTAN SAKAT	449
XX DERİN KÜRDİSTAN	469
XXI ÇİZİLEN SINIRLAR, PARÇALANAN HALKLAR	497
XXII “KÜRT’ÜN ATEŞLE İMTİHANI”	523
XXIII ÇÖZÜM ARAYIŞLARI, ÇÖZÜMSÜZLÜK HALLERİ	551
XXIV YA EŞİTLİK YA EŞİTLİK	575
XXV ORTADOĞU QUO VADIS?	595
SINIRSIZLIĞA YOLCULUK	623
<i>FOTOĞRAFLAR</i>	631
<i>DİZİN</i>	633

Başbakan, Diyarbakır'a gitmeden önce, önemli bölümü sorunun adını koyan bir grup gazeteci ve aydın ile Ankara'da görüşmüş, ardından Diyarbakır'da bu sözleri sarf etmişti. PKK'nin nüfuzu altındaki Kürt siyasi hareketini muhatap almadığı ve Kürt siyasi hareketinin kalesi konumundaki Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi ile de ilişki kurmadığı için, Diyarbakır'daki konuşmasını çok cılız bir topluluk önünde yapmıştı. Buna rağmen, söylediği sözler, başta Türkiye'nin Kürt halkı olmak üzere, ülkenin her kesiminde bir heyecan dalgasına yol açmıştı.

Acaba Cumhuriyet tarihinin on binlerce can almış ve daha ne kadar da alacağı belli olmayan bir numaralı sorunu, yani Kürt sorununun çözümü için umutlanılabilir miydi?

Kürt sorununa devlet ve hükümet yetkililerinin el atması Tayyip Erdoğan ile başlamamıştı ama hiçbir lider de, o güne kadar, devlet adına bir nevi özeleştirici yapmak gereği üzerinde durmamış ve Kürt sorununu "öncelikle benim sorunum" diye tanımlamamıştı.

Ömrünü bu sorun ve çeşitli boyutlarıyla geçirmiş, hatta yakın tarihinde rol üstlenmiş benim gibi biri için, Tayyip Erdoğan'ın Diyarbakır konuşması özel bir heyecan, yeniden umutlanmak için çok önemli bir vesileydi. Ama soruna ilişkin tecrübelerimden, canlanan büyük umutların yerini büyük hayal kırıklıklarının aldığı da biliyordum.

Kürt sorununun çözümüne en fazla yaklaştığımız dönem, Turgut Özal'ın ömrünün son günleriydi. Mart-Nisan 1993. 16 Mart'ta PKK lideri Abdullah Öcalan, Lübnan'ın Bekaa Vadisi'ndeki Bar Elias kasabasında büyük bir basın topluluğu önünde, bir ay süreyle ve tek taraflı ateşkes ilan etmişti. Basın toplantısının ardından kırk dakika süreyle Abdullah Öcalan'la görüşmüştüm. Basın toplantısında dile getirmediği ama Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın bilmesini istediği görüşleri olabilirdi. İzlenimlerimi Turgut Özal'a aktaracaktım.

Öcalan'la görüşme önerisi benden gelmişti. Bu niyetimi Özal'a açtığım vakit, o, kendisini bağlayacak cinsten olumlu ya da olumsuz hiçbir şey söylemedi; "Git gel de konuşuruz bakalım," demekle yetindi.

Doğrudan Öcalan ile görüşmek için yetkilendirilmemiş olmakla birlikte, bunu Cumhurbaşkanı'ndan aldığım dolaylı bir yeşil ışık olarak yorumlamış ve Öcalan'la özel görüşmek isteğimi yola çıkmadan önce, Şam'da kendisiyle birlikte bulunan ve PKK liderinin ateşkes kararında tayin edici bir rol oynamış olan Irak Kürdistan Yurtseverler Birliği lideri Celal Talabani'ye iletmiştim.

Abdullah Öcalan ile Bar Elias'taki basın toplantısını tamamladıktan sonra görüştük. Görüşmenin ardından Beyrut'a geldim ve ilk iş olarak Turgut Özal'ı aradım. Öcalan'ın o gün Londra'da Arapça yayımlanan *El-Hayat* gazetesinde Kamran Karadaghi'ye verdiği demece ve o demeçte "yakında Türkiye'ye dönmekten" söz etmesine sinirlenmişti. Kendisine telefonda, Öcalan'ın ateşkes ilanından bir gün önce *El-Hayat*'a yaptığı açıklamanın daha ziyade temennilerinin ifadesi olduğunu belirterek, "Baş başa görüştük. Basın önünde söylemediği bazı sözleri var. Yüz yüze görüştüğümüzde size anlatacağım," dedim ve *El-Hayat* gazetesinde yayımlanan söyleşinin üzerinde durmaması gerektiğine dair düşüncemi ilettilim.

Özal, "Peki," dedi, "sen gelene dek, ben hiçbir demeç veremeyeceğim. Ne zaman dönüyorsun?"

Ertesi sabah dönüyordum... Döndüğümün hemen ertesi günü ise, Turgut Özal beni Çankaya Köşkü'nde yabancı misyon sefleri için verdiği iftar yemeğine davet etti. İftar yemeğinin ardından Köşk'teki ikametgâhına çıkacak ve Cumhurbaşkanı'na, PKK liderine ilişkin izlenimlerimi ve konunun basına yansımayan yönlerini anlatacaktım. Öyle de yaptım.

Sabaha karşı 5'te Çankaya Köşkü'nden çıkarken, beni sıkıştırarak ağızından laf almak amacıyla Köşk'ün kapısına yığılmış olan gazeteciler ve televizyon kameraları umutlarını yitirmişler ve kaldırımlarda hiç kimse kalmamıştı. Turgut Özal, belki de bunu hesaplayarak, beni sahura kadar bekletmiş, Abdullah Öcalan izlenimlerimi sahur sofrasında dinlemişti. Birkaç saat sonra, saat 10:00'da Millî Güvenlik Kurulu toplanacaktı. MGK'nın neredeyse tek gündem maddesi, o güne dek ilk kez konusu olan "PKK'nin tek tarafı ateşkesi" ve buna karşı alınacak ta-

vır idi. Nevruz'a 48 saat kalmıştı ve Abdullah Öcalan, askerî operasyonlar durdurulduğu takdirde, Nevruz'da hiçbir olay çıkmayacağını sözünü vermişti. Son yıllardaki Nevruzlar hatırı sayılır can kayıplarına yol açmış, Türkiye'nin güneydoğusunu, Filistin topraklarındaki "intifada" görüntülerine benzetmişti. Nevruz'da olay çıkmaması, bir yandan Öcalan'ın ve PKK'nin Kürt kitleleri üzerindeki gücü ve kontrolüne ilişkin bir ipucu verecekti, bir yandan da ateşkesin ciddiyetine dair bir ölçü olacaktı.

Köşk'ten ayrılırken, merakıma yenildim ve Turgut Özal'a MGK toplantısı sonrasında nasıl bir açıklama çıkacağını sordum. Özal "PKK'nin ateşkes ilanına hemen bir MGK açıklamasıyla karşılık vermek, devleti PKK ile eşitlemek olur," dedi ve ekledi: "Toplantıya ben başkanlık ediyorum, diyeceğim ki, 'Acele tepki vermenin gereği yok. Yarın bayram. Bayram tatiline dek herkes PKK ateşkesi üzerine düşünsün. Nevruz geçsin. Ondan sonra ne yapılacağını tartışır, karar veririz.' Buradaki sorun, inisiyatifi kaptırmamaktır. Önümüzdeki bir ay içinde, inisiyatifi tekrar almalıyız."

Hiç kimse için kolay olmayan Kürt sorununun çözümü, Turgut Özal için de kolay değildi. Devletin tepesinde çözüm konusunda ortak bir siyasi irade yoktu. Siyasi irade bir yana, bu sorunun tabiatının, sorunun çözümü için zorunlu kıldığı siyasi cesaret de, DYP-SHP, bir başka deyişle Süleyman Demirel-Erdal İnönü koalisyon hükümetinde hiç yoktu. En önemlisi, Cumhurbaşkanı ile hükümet, daha doğrusu Özal ile Demirel kıyasıya bir çekişme içindeydiler. Özal'ın ak dediğine, Demirel kara demek eğilimindeydi ve Cumhurbaşkanı'nın yetkilerini kısmak, mümkünse onu Çankaya'dan indirmek niyetindeydi. Demirel'in koalisyon ortağı SHP'nin genel sekreteri Deniz Baykal, "Özal'ı Çankaya'dan onursuzca indirmek" gibi sözler bile sarf etmişti. Hükümetin, irade ve cesaret bir yana, "Kürt sorununun çözümü"nü bir gün bile düşündüğünden ve buna hazırlandığından şüpheliydi. Çözüm iradesi ve önerisi Özal'dan geldiği takdirde, buna karşı çıkacakları neredeyse kesindi.

Siyasi iktidardaki bu ciddi çatlak, bir yandan da, kendilerini on yıllardır sorunun sahibi ve muhatabı gören askerler nezdinde, si-

vil otorite aleyhinde önemli bir zaaf yaratıyordu. Askerlerin, Kürt sorununun siyasi çözümüne teşne olduklarına dair hiçbir belirti gözük müyordu. İçlerinde birçoğunun, ateşkesin PKK'nin güç toplamak için zaman geçirmeye çalıştığı bir taktik manevra olduğu kanısını taşıdıkları ve ateşkes karşı oldukları seziliyordu.

Ateşkes ortamı, soruna silahlı mücadele dışında çözüm bulma eğilimlerine de ivme kazandıracaktı. Askerler, bundan da dehşetli rahatsız idiler. Kaldı ki, Çankaya ve hükümet arasında mutabakat ve ortak bir siyasi irade olsa bile, konu, Kürt sorununa siyasi çözüm olursa ve öyle bir siyasi çözüm “ezber bozucu” nitelikte radikal adımları beraberinde getirirse, askerlerin buna direneceğini bilmek için kâhin olmak gerekmiyordu. Hem, öyle bir siyasi irade de zaten söz konusu değildi.

Devletin yetkilileri arasında Kürt sorununun çözümüne herkesten fazla Turgut Özal kafa yoruyordu. Özal, devletin en tepesinde oturan, devletin en yalnız adamıydı.

Abdullah Öcalan'a ait izlenimlerimi dinlemeyi fazla uzatmadan, “Benim kafamda ne var, biliyor musun...” diye sözümü kesmişti. Belli ki, kafasında bir çözüm girişimi vardı. Onun zihni hazırlığını yapıyordu. Ve devam etmişti: “Bir af çıkartmak gerek. Dağdakilerin somut biçimde suçu kesinleşmemiş tümünün, siyasi haklarından hemen yararlanabilecekleri bir af. Yönetici kadroya, yani Apo ve birkaç kişiye, bunu uygulayamazsın. Ama onları dışarıda bırakacak bir affı da onlar engelleyebilirler. O yüzden, yönetici kadronun suç işlemedikleri takdirde beş yıl sonra aynı haklardan yararlanacaklarını ifade eden, kademeli bir af.”

“Bunun için yasa gerekiyor. Bu parlamentodan böyle bir yasa çıkar mı?” diye sormuştum haliyle.

Özal, hiç tereddüt geçirmeden, “Çıkmaz,” cevabını vermişti. O halde?

“Bakalım,” demişti, “bir yolunu bulmamız lazım.”

Aradan geçen bir ay süre içinde, ateşkes iyi-kötü dayandı ama o arada anlamlı herhangi bir gelişme olmadı. Ateşkes süresi dolmak üzereydi. Turgut Özal, Sovyetler Birliği'nin dağılması üzerine bağımsızlığını elde etmiş Türki cumhuriyetleri ziyaret etmek için uzun bir geziye çıktı. Babamın ani hastalığı be-

nim o geziye katılmamı engellemiştir ama İstanbul'da kalmış olmam, o günlerde yine Şam'da bulunan Celal Talabani ile yoğun bir telefon trafiği içine girmeme imkân vermişti. Abdullah Öcalan'ın süresi dolduğu gün ateşkesi uzatıp uzatmayacağı merak konusuydu. 16 Mart 1993'teki ateşkes ilanındaki basın toplantısında bulunanlardan çok daha kalabalık bir gazeteci topluluğu Lübnan yoluna koyulmuştu. Özal'ın uzun yurtdışı gezisine çıkmadan önce görüştüğü HEP milletvekilleri, başlarında Ahmet Türk, Hatip Dicle ve Orhan Doğan'ın da yer aldığı bir heyetle Öcalan'la görüşmeye gidiyorlardı. Yıllardır İsveç'te sürgünde yaşayan PKK karşıtı Kürdistan Sosyalist Partisi lideri Kemal Burkay da, PKK ile bir protokol imzalamış, Şam'a gitmişti.

Celal Talabani'ye telefonda Turgut Özal'ın içinde bulunduğu sıkıntılı durumu aktardım ve Cumhurbaşkanı'na manevra alanı sağlanabilmesi için ateşkesin uzatılması gerektiğini söyledim. "Ancak" dedim, "Türk devlet kültürü, şart koşma ve süre koyma kavramlarından hazzetmez. Ateşkesi uzatacak ise, süre ve şart koymadan yapsın. O takdirde, Cumhurbaşkanı Özal'ın çözüm girişimi için eli güçlenebilir."

Aslında, "Türk devlet kültürü"nü neden hazzedip hazzetmeyeceğini bilebilecek hiçbir bilgim ve deneyimim yoktu. Amacım, Turgut Özal'a, Süleyman Demirel ve askerler önünde, çözüm inisiyatifi alabilmesi için zaman kazandırmaktan ibaretti.

Talabani, kısa bir süre sonra aradı, "Cumhurbaşkanı'na söyleyebilirsin. İstediyi olacak. Süre ve şart koymayacak," dedi; ama "yine de onun ne yapacağı belli olmaz, kefil olmadığımı da Dayı'ya söyleyiver," demeyi ihmal etmeden.

Talabani, "Dayı"yı, Turgut Özal için, onun ismini doğrudan anmadığı vesilelerde kullanırdı. Kendisi için, saygı-sevgi karşımı bir anlam yüküyle "Mam" sıfatının isminin önünde kullanılıyor olmasından esinlenmiş olmalıydı. "Mam"ın Türkçe karşılığı "Amca" idi. Celal Talabani, Kürtçe "Xalo"nun karşılığını Turgut Özal'a sevgi-saygı ifadesi olarak kullanmayı seçmişti.

Talabani'nin, kefil olmasa da, Abdullah Öcalan namına adeta bir taahhüt iması taşıyarak verdiği bilgiyi aktarmak için, yola çıktım. Turgut Özal'a Türkmenistan başkenti Aşkabad'da

Türkmenistan Devlet Başkanı Saparmurat Türkmenbaşı'nın (Niyazov) onuruna verdiği akşam yemeğinde ulaştım. Sitemle “Nerdesin sen!” diye paylarcasına karşılıdı. Kulağına eğilip, ateşkese ilişkin Talabani'nin Öcalan'dan naklen mesajını söyledim. “Bu gece konuşalım. Söyle bizimkilere yemekten sonra bir toplantı ayarlasınlar,” dedi.

Danışmanlarından Can Pulak, Özal'ın kastettiği toplantıyı ya yanlış anladığı ya da öyle uygun gördüğü için, Cumhurbaşkanı'nı izleyen tüm gazetecilerin katıldığı bir basın toplantısına dönüştürdü. Aşkabad'da konuşamadık. Toplantıdan çıkarken, Özal, kulağıma eğildi, “Yarın Bakü'de konuşuruz,” dedi.

Bakü'deki yoğun görüşme trafiğinden ötürü baş başa bir araya gelmemiz mümkün olmadı. Turgut Bey, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey'in konuğu olarak bir köşkte konuk ediliyordu. Ben, heyetin diğer mensuplarıyla birlikte, Azerbaycan Oteli'nde. Yani, Bakü'de de konuşamadık.

Cumhurbaşkanı'nın Orta Asya ve Azerbaycan'a yaptığı uzun gezi 15 Nisan 1993 Perşembe sabahı noktalandı. Türkiye'ye dönüyorduk. Bir yarım saat kadar uçtuktan sonra, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin yanıma geldi ve “Cumhurbaşkanı seni istiyor. Ben de arkadaşlarla biraz sohbet edeyim burada,” dedi ve orada kaldı. Uçağın önüne geçtim. Hikmet Çetin'in boşalttığı koltuğa, Özal'ın yanına oturdum. “Anlat bakalım,” dedi Özal...

Aşkabad'da kulağıma fısıldadığım bilgiyi biraz ayrıntılandırarak anlattım. “Bu dangalaklar vakit kaybediyor,” diye söze girdi.

– Hangi dangalaklar efendim?

Özal'ın dangalak sıfatını yeri geldiğinde, koptuğu parti olan Anavatan Partisi yöneticilerinin bir bölümü için de kullandığını biliyordum.

“Hükümet yahu,” dedi, “İsmet'in (İçişleri Bakanı İsmet Sezgin) falan konuşmalarına bak. Adam, ateşkes ilan etti. Bir ayı harcadılar. Gelin Türk adaletine teslim olun falan gibi laflarla vakit harcadılar. Kültür denen şeyden haberleri yok. Bir Kürt'e teslim olun demek, anasına küfretmekten beterdir. Bu çağrılarla vakti öyle boşa harcadılar ki, neden korkuyorum biliyor musun? Eğer terör geri dönerse, misliyle geri dönecek. Kan gövdeyi götürür...”